

Opinia dot. wartości zabytkowych i historycznych „studni” – zabytkowego zbiornika wodociągowego zwanego *rzapiem*, odkrytego na rynku w Kaliszu .

W latach 2016 oraz 2017 na szeroką skalę prowadzone były przez Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej badania archeologiczne na Rynku Głównym w Kaliszu w związku z planowaną rewaloryzacją kaliskiego rynku. Przyczyniły się one do pełnego prześledzenia stratygrafii nawarstwień i dokonania rekonstrukcji przemian zabudowy istniejącej w tym miejscu od czasów lokacji miasta w połowie XIII w. po czasy współczesne.

Lokacja Kalisza nastąpiła po roku 1257, w którym to Bolesław Pobożny objął władzę nad Wielkopolską po śmierci księcia Przemysła I, a przed 1264, z którego pochodzi dokument księcia Bolesława przyznający miastu prawo pobierania ćwierci soli od każdego wozu gości wiozących sól i przybywających do Kalisza¹ (KDW, I, nr 411²). Pierwsza wzmianka o miejskim rynku, określonym jak *medium forum*, pochodzi z dokumentu arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba z 1303 r. (KDW, II, nr 876³). Już wówczas wzmiankowany ciek wodny przecinający rynek . W wyniku kształtowania się układu przestrzennego miasta odnoga ta musiała zostać zasypana. W litografii „Rynek w Kaliszu z roku 1797”, zamieszczonej w „Przyjacielu Ludu” z 1835 r. ⁴ widoczna jest m.in. brukowana nawierzchnia rynku oraz studnia miejska o okrągłej górą cembrowinie⁵. Studni tej nie ma już na obrazie olejnym Lehmana z 1833 r. W miejscu gdzie była ona usytuowana znajdują się dwie pompy.⁶

Znaczna część odkryć w wyniku badań archeologicznych prowadzonych w 2016 i 2017r. związana była z funkcjonowaniem w granicach rynku instalacji związanych z doprowadzeniem wody i odbiorem ścieków. W wyniku tychże badań w 2017 r. odkryto m.in. kamienno- ceglany zbiornik na wodę – wraz z towarzyszącymi mu przewodami wodociągowymi. Jest to kolistą konstrukcją ceglana łączona zaprawą glinianą na fundamencie kamiennym. Średnica obiektu wynosi po obrysie zewnętrznym około 7 m.

1 Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na Rynku Głównym w Kaliszu (...) w latach 2016 – 2017, wykopy 1-2” opracowanym przez Andrzeja Bartzaka, Annę Nierychlewską, Izabelę Wyszogrodzką, Kalisz 2016-2017, s. 21.

2 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1400*, wydany staraniem Towarzystwa Przyjaciół nauk Poznańskiego, t. 1, Poznań 1877 (skrót: KDW, I)

3 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1400*, wydany staraniem Towarzystwa Przyjaciół nauk Poznańskiego, t.2, Poznań 1878 (skrót: KDW, II)

4 „Przyjaciół Ludu”, 1835, Nr 4, s. 25.

5 Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na Rynku Głównym w Kaliszu (...) w latach 2016 – 2017, wykopy 1-2” opracowanym przez Andrzeja Bartzaka, Annę Nierychlewską, Izabelę Wyszogrodzką, Kalisz 2016-2017, s. 23.

6 Ruszczyńska T., 1961, Materiały ikonograficzne do historii zabudowy Kalisza, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza. Tudia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego*, red. A. Gieysztor, t. 1, Kalisz, s. 91-123.

Zgodnie ze wstępną opinią dr hab. Urszuli Sowiny, prof. PAN Ośrodka Historii Kultury Materialnej Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, znawczynie tematu, autorki opracowania „Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym. Ziemie polskie z Europą w tle” „*zbiornik ten to najprawdopodobniej cysterna wodociągowa. Przedmiotowe zbiorniki w źródłach pisanych z ziem polskich zwane są rząpami/rząpami lub skrzyniami wodnymi, były stałymi, nieodzownymi elementami każdego wodociągu od czasów starożytnych (por. m.in. opisy Witruwiusza i Frontinusa). Rozgraniczały kolejne odcinki przewodów jako zbiorniki osadnikowe i jednocześnie jako studzienki kontrolne (rewizyjne), częściowo zagłębione w ziemi. Od takich zbiorników prowadzono też wszelkie odgałęzienia rozbudowując podziemne zazwyczaj wodociągi. Większe z takich rząpi/rząpów pełniły rolę publicznych zbiorników na wodę pitną dla mieszkańców. Jako ogólnodostępne punkty czerpania wody spełniały więc taką samą rolę co publiczne studnie kopane. Posiadały wówczas naziemne cembrowiny, upodabniając się do tychże studzien w krajobrazie miasta. W opinii dr hab. Urszuli Sowiny zbiornik odkryty na kaliskim rynku bardzo dobrze komponuje się z dwoma najwcześniej wzmiankowanymi odcinkami XVI – wiecznego wodociągu kaliskiego (wzmiankowanego od 1537 r.). Pierwszy z tych odcinków poświadczony został w najstarszej zachowanej sądowej księdze miejskiej Kalisza w latach 1540 i 1543 jako ciągnięty w ulicy Bydłej (obecnie ulica Rzeźnicza) i rozbudowywany na prośbę i potrzeby jej mieszkańców. Drugi najstarszy odcinek kaliskiego wodociągu został poświadczony we wspomnianej księdze w 1543 r. gdy na prośbę starszych gmin żydowskiej rajcy miasta wydali zgodę na poprowadzenie wody z publicznego zbiornika wodociągowego w Rynku w odrynkową ulicę Żydowską (obecnie: Żłota). Zważywszy na usytuowanie omawianego tu zbiornika – rząpia, jest wielce prawdopodobne, że co najmniej w tym ostatnim przypadku wodę poprowadzono z miejsca, w którym stoi zbiornik. Datowany wstępnie przez jego odkrywców na XVIII wiek, mógł stanąć w miejscu starszego, XVI – wiecznego drewnianego rząpia. Należy bowiem pamiętać, że choć wszędzie w miastach okresowo wymieniano elementy wodociągów: przewody (w tym rury) czy drewniane zbiorniki, to struktura sieci wodociągowej w danym mieście musiała pozostawać wciąż taka sama (długości przewodów – odległości między zbiornikami – rząpami). A kaliski wodociąg działał i w XVIII wieku, w przeciwieństwie do wodociągów w wielu miastach na ziemiach polskich, w których urządzenia te funkcjonowały krócej (np. w Krakowie – do „potopu” szwedzkiego). Przyjmując, że omawiany tu zbiornik na kaliskim rynku jest rząpiem wodociągowym, dr hab. Urszula Sowina przyznaje, że jest to największe znane jej rząpie w Polsce i jedyne zachowane w tak dobrym stanie in situ. Jest to wyjątkowy obiekt na naszych*

ziemiach, jedno z najcenniejszych źródeł z historii kultury materialnej w ostatnim czasie w Polsce.⁷

Temat studni na rynku w Kaliszu rozpatrywany był również dwukrotnie przez Wojewódzką Radę Ochrony Zabytków, działającą przy Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków jako organ opiniotwórczy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zarówno w 2017 r., jak i 2018 r., Rada uznała, że odkryty w wyniku badań archeologicznych ww. obiekt zabytkowy wart jest pokazania, a także staje się on doskonałym przyczynkiem do przeprowadzenia historycznej i ikonograficznej analizy zabudowy rynku i wyglądu placu rynkowego na przestrzeni dziejów. Omawiane znalezisko archeologiczne należy poddać właściwym zabiegom konserwatorskim oraz odpowiednio wyeksponować, jako element urządzenia klombu przed wejściem głównym do ratusza. Projekt budowlany rewitalizacji zabytkowego Rynku Głównego w Kaliszu uzgodniony przez Kierownika Delegatury w Kaliszu (pozwolenie nr 519/2017/A z dnia 23.08.2017 r.), który przewiduje odtworzenie zieleńca (klombu) – kompozycji kwiatowej z lat 20-tych. XX wieku oraz prezentacji znaleziska – studni w jego obrębie jest, zdaniem Rady, właściwym rozwiązaniem. Ekspozycja studni w obrębie klombu nie stanowi przeszkody w odtworzeniu kompozycji zagospodarowania płyty Rynku z okresu międzywojennego, ani też nie ma wpływu na odbiór fasady ratusza, ponieważ będzie nieznacznie wyniesiona nad poziom nawierzchni (krata lub przeszklenie zamykające nadbudowaną cembrowinę studni).

Zgodnie z art. 5 Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo archeologiczne stanowi dowód pradawnej historii. Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (poprawiona) (DZ. U. 96.120.564 ze zmianami) ratyfikowana przez Polskę w 1995 r. zobowiązuje do utworzenia za pomocą środków właściwych dla państwa, systemu prawnego do ochrony dziedzictwa archeologicznego. Ochrona dziedzictwa archeologicznego opiera się na zasadzie zrównoważanego rozwoju, według której obecny poziom cywilizacyjny umożliwia wykorzystanie tego potencjału kulturowego, ekonomicznego i społecznego bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na jego poznanie i obcowanie z autentycznymi, nienaruszonymi zabytkami przeszłości. Jest to zasada, która zwraca uwagę na ochronę zabytków archeologicznych o szczególnej wartości historycznej, artystycznej czy naukowej i konieczności zachowania ich dla przyszłych pokoleń z jednoczesnym uwzględnieniem potrzeby rozwoju społeczno – gospodarczego społeczeństwa. Podstawową wartością

⁷ Sowina U. 2018 r., *Opinia dotycząca zbiornika wodnego odkrytego w kaliskiej przestrzeni śródrynkowej w 2017 roku, Warszawa*

zabytkową dziedzictwa archeologicznego jest autentyczność stanowisk archeologicznych. Dlatego jednym z podstawowych zadań konserwatorstwa archeologicznego jest dążenie do zachowywania zasobów archeologicznych w możliwie jak najmniej naruszonym stanie, aby w ten sposób stworzyć możliwości poznawcze przyszłym pokoleniom.⁸ Zgodnie z art. 4 pkt. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (t.j. Dz. U. 2017 poz. 2187 ze zmianami) organ administracji publicznej podejmuje działania mające zapobiegać zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytku. Z uwagi wartości historyczne i zabytkowe Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków zawiadomieniem z dnia 16.03.2018 r. wszczął z urzędu postępowanie administracyjne w sprawie wpisania do rejestru zabytku archeologicznego będącego powierzchnią, podziemną pozostałością egzystencji i działalności człowieka w postaci rzępi – zbiornika wodociągowego, zlokalizowanego na dz. nr ewid. 143 w m. Kalisz, gm. Kalisz, pow. kaliski, woj. wielkopolskie. Obecnie trwająca procedura ma za zadanie objąć ścisłą ochroną konserwatorską obiekt zlokalizowany na dz. nr ewid. 143, obręb 025 w Kaliszu.

Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków stara się zapewnić możliwie najlepsze warunki do zachowania ww. obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń. Odkrycie dokonane na rynku w Kaliszu stanowi jedno z najcenniejszych znalezisk kultury materialnej w ostatnim czasie w Polsce. Wg posiadanej obecnie wiedzy jest to największe znane obecnie rzępie w Polsce i jedyne zachowane w tak dobrym stanie in situ. Tym samym zabytek ten posiada wartość ponadregionalną i stanowi unikat w skali kraju . Dlatego też konieczne jest podjęcie kompleksowych prac konserwatorskich zachowanego zabytku , a następnie wykonanie jego odpowiedniej ekspozycji , co pozwoli zachować dla przyszłych pokoleń tak interesujący i wyjątkowy zabytek

⁸ źródło: <https://www.nid.pl/pl>